

Pozorujeme orchideje

Od konce dubna do konce července se během toulek naší přírodou můžeme setkat i s neobyčejnou rostlinnou čeledí vstavačovitých neboli orchidejemi.

TEXT IVANA JONGEPIEROVÁ

Snad každý zná tyto rostliny z výloh květinářství. Je však už méně těch, kdo ví, že se s nimi můžeme setkat i v naší přírodě. Na rozdíl od tropů u nás nerostou v korunách stromů, ale musíme je hledat na zemi v zachovalých lesích, loukách, pastvinách, lemech či mokřadech. Jejich výskyt nás nesmí překvapit ani v lomech, pískovnách či na okrajích cest. Vyhledávají totiž i mechanicky narušené biotopy druhotné.

Orchideje se staly nejen symbolem krásy, ale i určitou značkou kvality prostředí, ve kterém rostou. Je o nich totiž známo, že jsou citlivé ke hnojení, kyselým dešťům i způsobu údržby míst s jejich výskytem. Jejich vázanost na původní přírodní biotopy je dána hlavně tím, že většina našich vstavačovitých je celý svůj život nebo alespoň jeho část závislá na spojení s houbovými vlákny, kterými přijímají z půdy výživné látky. Bez tohoto soužití jejich semena v přírodě neklíčí.

Z České republiky je udáváno kolem 70 druhů a poddruhů (taxonů) z čeledi vstavačovitých – orchidejí. Přesné číslo záleží na taxonomickém pojetí, tj. jestli jsou stálejší odchyl-

Tořič včelonosný.

FOTO: IVANA JONGEPIEROVÁ

FOTO: IVANA JONGEPIEROVÁ

Vstavač osmahlý.

ky hodnoceny pouze na úrovni variety či formy, nebo již na úrovni poddruhu či druhu. Čtyři druhy dnes již patří v České republice mezi vyhynulé: tořiček jednohlízný, prstnatec Russowův, pětiprstka vonná a vstavač štěničný.

Až do poloviny dvacátého století se orchideje dosti hojně vyskytovaly po celé České republice. Nyní však přežívají většinou jen v maloplošných chráněných územích. Nejbohatšími oblastmi co do počtu druhů i velikosti jejich populací jsou CHKO Bílé Karpaty a CHKO České středohoří.

Bezlesí

Více než dvacet druhů orchidejí můžeme nalézt v travinobylinných společenstvech – na loukách, pastvinách, v sadech či ve stepních porostech. Jejich dlouhodobý výskyt je na většině lokalit podmíněn pravidelným kosením, některým druhům prospívá i extenzivní pastva – příkladem může být vstavač kukačka nebo vemeníček zelenavý.

První jarní orchidejí je vstavač bledý s voskově žlutými květy, které vykvétají již koncem dubna v habřinách a na okrajích luk. Zatímco v Čechách je velmi vzácný a roste zde pouze na třech lokalitách, je na Moravě častější. Je možné si ho splést se žlutou formou prstnatce bezového, vstavač bledý však má dužnaté listy v přizemní růžici. Prstnatec bezový vytváří i s červenou formou květů pestrobarevné koberce především na zachovalých podhorských loukách a pastvinách Moravy, vzácně jej můžeme spatřit i v jižních a severních Čechách.

V polovině května je možné nalézt další dekorativní druhy – syté růžový vstavač mužský, vstavač vojenský, jehož květ připomíná vojáka v přilbici, nebo velmi nápadný vstavač nachový, hojnější především v Českém středohoří. Na některých lokalitách, například v Polomených horách nebo v Podyjí, se můžeme v tuto dobu setkat i se vstavačem osmahlým, ale třeba na východní Moravě si na něj musíme počkat až do poloviny června. Především na základě jejich odlišné doby kvetení jsou rozlišovány dva poddruhy, vstavač osmahlý pravý a letní.

Nápadnými druhy jsou i bílé kvetoucí vemeníky, květenství chrastavce připomínající hlavinka horská nebo rudohlávek jehlancovitý, již z dálky svítící svým rudým květenstvím. K největším pokladům patří tořiče, jejichž bizarních květů si většinou všimne až cvičené oko. Pouze v Bílých Karpatech je možné nalézt tořič čmelákovitý Holubyho. Nejen vzhledem květu, ale i feromony, které vylučuje, připomíná samičky blanokřídlých a láká samečky k opylování. V posledních letech byl na řadě lokalit převážně na jihovýchodní Moravě nalezen tořič včelonosný. Naopak pouze v Čechách, především v Českém středohoří, můžeme hledat tořič hmyzonosný.

Mokřady

Deset druhů vstavačovitých je vázáno na prameniště, mokřady či rašeliniště. Většinou jde o druhy vlhkých stanovišť dobře zásobených vápníkem. Pouze prstnatec Traunsteinerův, měkkyně bažinná a bradáček srdčitý jsou vázány na nevápnitá a kyselá rašeliniště. Vzhledem ke zničení mnohých mokřadních biotopů melioracemi a hnojením v minulých desetiletích patří všechny tyto orchideje k velmi vzácným druhům.

Nejintenzivnější vůni ze všech orchidejí má pětiprstka hustokvětá, vonící po karafiátu či hřebíčku. Je vázaná na vápnité půdy. Nejhojnějšími vlhkomilnými druhy jsou prstnatec májový s tmavě skvrnitými listy a kruštík bahenní s fialovobílými květy. K nejvzácnějším druhům patří evropsky chráněný hlízovec Loeselův. Návštěvu jeho lokalit však nelze doporučit, protože je hodně nenápadný a můžeme ho snadno zaslápnout.

Lesy

Mnohé orchideje najdeme i v lesích. U rodu kruštík je nyní rozlišováno přes deset druhů, i když taxonomická hodnota některých z nich není zatím uspokojivě dořešena. Největší květ z našich vstavačovitých má střevíčník pantoflíček, který je chráněný v celé Evropě. Jméno dostal podle tvaru květu, který má bačkůrkovitý pysk, do kterého hmyz snadno spadne a při snaze dostat se ven se musí protáhnout těsně okolo prašníků, čímž je zajištěn přenos pylu. Výraznější květenství mají hnědenec zvrhlý a tři druhy okrotice, ostatní lesní orchideje je mnohdy složité objevit pro jejich nenápadné zbarvení.

Mezi lesními orchidemi najdeme i saprofytické rostliny, které vůbec nemají zelené barvivo chlorofyl a potřebné organické látky získávají pomocí houbových vláken z tlejícího listí a jiných organických zbytků. Jsou to hlístník hnízdák, korálce trojklanná a sklenobýl bezlistý. Zatímco hlístník najdeme v listnatých lesích poměrně často, sklenobýl je velmi vzácným druhem, který vykvétá jen jednou za několik let.

Jednou z nejzajímavějších oblastí, co se výskytu lesních orchidejí týče, je přírodní park Džbán.

Péče

Na těchto stránkách asi není třeba zdůrazňovat, že jen legislativní ochrana luční a mokřadní druhy nezachrání, pokud není spojena s pravidelnou péčí. A tak zatímco lokality, na kterých byl odstraněn nálet a zahájeno pravidelné kosení, vyrostly do krásy a pyšní se bohatými populacemi mnoha druhů nejen orchidejí, lokality neudržované v mnoha případech natolik změnily své druhové složení, že jejich legislativní ochrana byla zrušena.

Lesní druhy sice speciální údržbu nevyžadují, nesmí však dojít ke změně společenstva například výsadbou nepůvodních dřevin. Negativní vliv má mít i vyšší početnost spárkaté zvěře, kdy dochází nejen k okusu kvetoucích lodyh, ale i vyrytí hlízek černou zvěří.

Bez zapojení mnoha nadšenců o tuto krásnou rostlinnou čeleď do mapování a následné péče o nalezené lokality by mnoho druhů „přeživalo“ pouze v herbáriích a na zažloutlých fotografiích. Patří jim proto velký dík a přání, aby jejich úsilí neochablo.

*Autorka je botaničkou v Bílých Karpatech.
Kontakt: ivana.jongepierova@nature.cz*

Kruštík bahenní.

FOTO: IVANA JONGEPIEROVÁ